

Novac antičkog Izraela i Judeje

Kovani novac koji izdaje jevrejski kralj
Aleksandar Janaj (103.-76.g.p.n.e.)

Autor teksta i izbor slika: Aron Albahari

Uvod

Prema onome što kao podatak nalazimo i u Bibliji, pre klasičnog novca i novčanica bilo je mnoštvo načina na koji su se iskazivale vrednosti prilikom razmena i trgovanja robom ili davanja neke usluge. Počev još od Mojsijevog vremena (rani 13. vek p.n.e.) kao novčane jedinice susrećemo *šekele*, *talente*, *bekaše*, koji ustvari predstavljaju određene, dogovorene i ustaljene standarde težine nekog materijala koji u to vreme znače i nose neku vrednost. To su bili, ili obični ispolirani kameni grumeni ili grumeni nekog metala (zlato, srebro, bronza, gvožđe). Termin "*šekel*", postaje među Jevrejima bazična jedinica vrednosnog (novčanog) sistema, najčešće korišćeni naziv za određenje vrednosti nečega (robe ili usluge), a ustvari ta vrednost iskazuje težinu platežnog sredstva (sredstva kojim se plaća) kao i sam čin plaćanja za nešto (robu, uslugu). Najstariji tekst u Bibliji gde je pomenut termin *šekel* je u delu opisa Abrahamove kupnje pećine Makpela (današnji Hebron) od Efrona Hetita, za vrednost od 400 šekela, radi sahrane svoje žene Sare (Knjiga Postanka; 23:2-20).

Ispolirani kameni "novčići" različite težine i vrednosti (oko 8. veka p.n.e.)

U Bibliji nalazimo mnogo takvih opisa; "...I reče Jahve Mojsiju...Kada budeš pravio popis Izraelaca, neka svako, od dvadeset godina pa naviše, da otkupninu za se, kad se upiše, da ih kakvo zlo ne snađe...i ovoliko neka dadne: pola šekela – prema hramskom šekelu, gde je dvadeset gera u šekelu. To pola šekele neka bude kao prinos Jahvi..." (Knjiga Izlaska; 30:11-14), ili kada je Isak prosio Rebeku "...on (Isak) izvadi minduše od zlata, vredne pola šekela...a na ruke joj stavi dve zlatne narukvice vredne deset šekela..." (Knjiga Postanka; 24:22) ili kada Golijat istupi pred Davida "... a šiljak koplja njegova vredan šest stotina željeznih šekela.." (Prva knjiga Samuelova; 17:7).

Srebreno grumenje, 8-7 vek.p.n.e.

Iz ugla novčanih vrednosti (kasnije i samog novca) koji se koristio u ovo vreme i na ovom prostoru, možemo govoriti o novcu koji su kovali i izdavali sami jevrejski vladari - kraljevi, kao samostalni ili pod vazalnom vlašću, ili pak koji su izdavali sami osvajači i njihovi vladari, a koji je korišćen na teritoriji jevrejske države (Judeje).

Najraniji novac koji prikazuje stvarni istorijski lik i prvi takav novac (kovanica) koji je pomenut u Bibliji (Stari zavet, Knjiga Ezrina; 2:68-69, i Estera; 2:9) je perzijski zlatni *darijus*, koji i dobija ime po perzijskom kralju Dariju. Taj novac je kovan i emitovan u skoro neizmenjenoj formi i izgledu od 521. do 330.g.p.n.e., a na njemu su prikazani likovi perzijskih kraljeva Darija, Kserksa i Artakserksa (hebrejski Ahašveroša).

Perzijski "Darijus"

Judeja je u vremenu od 538. do 331.g.p.n.e. bila deo perzijske imperije. Zato su i pojedine kovanice koje su izdavali sami perzijski vladari za motiv imale sovu (što predstavlja kopiranje grčkih srebrenih kovanica) i hebrejski natpis YHD "Jehuda", što je perzijsko ime za Judeju. Pronađeno je više tih srebrenih kovanica kupasto ispupčenih na pročelju, a na poledini sa likom sove i natpisom YHD (Jehuda) (slika dole).

Levo lik sove i ispis "Jehuda" – Judeja desno glava božice Atene

Srebreni novčić sa likom sove na poledini i hebrejskim natpisom "Jehuda" (YHD)

Posebno zanimljiv je srebreni novčić pronađen u Gazi, koji datira iz vremena 4. veka p.n.e., dakle iz vremena jevrejske pokornosti poslednjim perzijskim kraljevima. Slova YHD su urezane iznad jastreba (?) kojeg, nesumljivo neki božanski lik, drži u svojoj ispruženoj levoj ruci. On nosi himation, ostavljajući gornji dio tijela golim, i sjedi na krilatom prestolu na točku. Desna ruka je umotana u odoru. Na nogama je takođe pokrив-maski. Upravo zbog tih krilatih kola i maske, sugerisano je da se taj bog identifikuje sa Dionisom, slično crtežu tog grčkog božanstva prikazanog na vazi, u kome je on prikazan da se vozi u kočiji sastavljenoj od satira. Dakle, nesumljivo je da je taj novac kovan pod grčkim utjecajem. To sve podseća i na opis „Jahvinog prestola“ datog u Bibliji, u *Knjizi proroka Jezekije; 1: 15-21*.

U kasnijim godinama ovoga perioda perzijske vladavine i autonomni jevrejski vladari su, uz odobrenje perzijskih vlasti (vladara), izdavali svoj srebreni novac.

Kao takva je i jedna retka pronađena novčanica koju izdaje sam jevrejski namesnik, sa portretom perzijskog kralja i natpisom na paleo-aramejskom jeziku (jeziku i pismu kojim su se služili i Jevreji) "*Jezekije guverner*", što je ime poslednjeg jevrejskog vladara (guvernera – namesnika) Judeje pod perzijskom vlašću Jezekije (vladao 370.- 333.g.p.n.e. - slika dole).

Srebreni novčić sa natpisom "*Jezekije guverner*"

Još jedan pronađeni srebreni novac upućuje na jevrejskog vladara pod Perzijom, i to u području Samarije (dela kraljevine Izrael, a posle Judeje) koji izdaje svoj novac. Njegovo ime je Hananiah, jevrejski guverner Amona i Gešema, pod

perzijskom vlašću. Izgled kovanice podražava izgled novca grčke Atine iz vremena 375-345.g.p.n.e., a na jednoj strani na aramejskom jeziku piše ime tog jevrejskog guvernera –namesnika Hananiaha (HNNYH) (slika levo).

Sa aspekta ovog natpisa na aramejskom jeziku (Jehuda - Judeja) interesantne su i novčanice izdate za vreme vladavine makedonske dinastije Ptolomeja, vladara Egipta, i to Ptolomeja II Filadelfa (285.- 246.g.p.n.e.). Jedno vreme on je bio i suvladar sa svojim ocem Ptolomejom I Soterom (utemeljiteljem dinastije i osnivačem egipatskog ptolomejskog kraljevstva). Na ovim srebrenim kovanicama vrednosti četvrt novca, koje izdaje Ptolomej II Filadelf, na pročelju se nalazi lik Ptolomeja I (njegovog oca), a na poleđini na aramejskom piše YH'DH (Jehuda – Judeja) i prikazan je obris orla (slika dole).

Retka je i srebrena kovanica vrednosti pola novca, za koju se zbog izhabanosti i izlizanosti ne može tačno utvrditi u vreme kog vladara je izdata. Definitivno je iz vremena makedonske grčke vladavine (333.- 302.g.p.n.e.), ali se ne prepoznaje lik vladara, a na poleđini je ucrtana patka i natpis YH'DH (Jehuda – Judeja) (slika dole).

Prema Bibliji, seleukidski (grčko-sirijski) kralj Antioh VII Sidet (vladao 138.-129.g.p.n.e.) dopušta jevrejskom vladaru i svešteniku Šimonu Makabejcu (vladao 143.-134.g.p.n.e.) da kuje i izdaje svoj novac: *"Dopuštam ti da u svojoj kovnici kuješ novac koji će zakonito kružiti tvojom zemljom."* (Prva knjiga Makabejska; 15:6). Nažalost, nisu pronađene ove kovanice iz vremena vladavine Šimona Makabejca. Moguće i zbog toga što privilegije koje mu je dao Antioh VII, su brzo povučene posle Šimonove smrti. Iz tog vremena je pronađen jedan mali bronzani novčić koji je izdao sam Antioh VII Sidet, po zauzimanju Jerusalema, a koji sadrži na jednoj strani grčki motiv "sidro" i natpis *"Kralj Antioh, Dobročinitelj"*, a na poledini tipični judejski jevrejski simbol za Jerusalem – cvet "ljiljana" (slika desno).

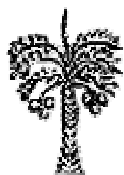

Bronzani novačić izdat od Antioha VII u Jerusalemu

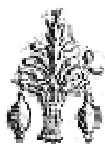
Period od 134.g.p.n.e. do 135. godine (nove ere) predstavlja 269 godina najproduktivnije aktivnosti kovanja i izdavanja novca jevrejskih vladara, bilo kao slobodnih kraljeva ili vazalskih vladara (guvernera) pod stranom vlašću. Iz ovog vremena je i najveći broj pronađenih novčanica (kovanica).

To je vreme vladavine jevrejske kraljevske dinastije Hašmonejaca (153.-37.g.p.n.e.) kada Izrael doživljava svoj teritorijalni i politički vrhunac, zatim Herodove dinastije i vremena Drugog Hrama (od Heroda Velikog, 37.g.p.n.e. do Heroda Agripe II, 95.g. nove ere), te Prvog (66.-70. godine) i Drugog jevrejskog ustanka (132.-135. godine) protiv Rimljana.

Pokoravajući se i pridržavajući se Treće božije zapovedi *"Ne pravi sebi lika ni obličja bilo čega što je gore na nebu, ili dole na zemlji, ili u vodama pod zemljom"* (Knjiga Izlaska; 20:4), na otiscima (reljefima) novčanica (kovanica) koje izdaju jevrejski vladari ovog vremena, uočljiv je izostanak njihovih vlastitih likova ali i likova životinja, što je veoma često i karakteristično za vladare drugih naroda i carstava (Perzijanaca, Grka, Rimljana). Na tim kovanicama preovladavaju simboli kao što su; motivi palmi, ljiljana, mirte, vrbe, masline, grožđa, muzičke lire, ceremonijalni objekti (najčešće Hram) kao i motivi verskih simbola (*lulav*, *etrog*, *bikurim*).

Palma (ili grana palme) je još od biblijskih vremena simbolizovala vodu, život, plodnost i rast. Obilno je rasla u prostoru koje je nastanjivalo pleme Juda (Jerusalem i okolina) po kome je i cela jevrejska država dobila ime Judeja. Kao takva je postala simbolom zemlje i države (Judeje) i jevrejskog naroda. A kao takvu su je doživljavali i Rimljani, pa je i rimski imperator Vespazijan, po ugušivanju Prvog jevrejskog ustanka 70. godine, na reljefu svojih tada kovanih i izdatih novčanica, kao motiv prikazivao vezanog Jevrejina i uplakanu Jevrejku, kako kleče pod palmom, kao simbolom pokorenog Izraela (Judeje).

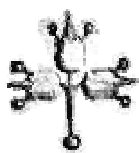
Lulav (struk palme) između dva *etroga* (vrsta citrusa). Često korišćen kao simbol za praznik Sukot.

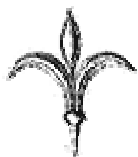
Omer, kup (sud) koji je korišćen za merenje prvog roda ječma, u vreme drugog dana praznika Pesah.

Grozđ (grožđa) se pojavljuje na kovanom novcu Prvog i Drugog jevrejskog ustanka protiv Rimljana. Grožđe simbolizuje vino, važan i prisutan proizvod Judeje (Izraela). U knjizi Proroka vino je simbol (naroda) Izraela, blagodati, dara i plodnosti; *„Bujna je loza bio Izrael (misli se na narod), rod bogat ona je nosila. I što mu je više rodila plodova, to je više umnožavao žrtvenika, što mu je bogatija zemlja bila, to je kićenije dizao stubove“*(Hošea, 10-1).

Cvet nara (šipka) pojavljuje se na novčanicama (kovanicama) od vremena Hašmonejaca do Prvog jevrejskog ustanka, omeđen cvećem. Simbolizuje plodnost, pobožnost, dobro delo i znanje. Prvi je od sedam plodova koji su se prinosili za praznike u Hram. Motivi 200 nareva ukrašavali su svaku od dve kolumne iznad ulaza u Sveti Hram i bili su kao ukras na odori Vrhovnog sveštenika Hrama.

Na novčanicama koje su kovali i izdavali Hašmonejci čest je prikaz ljiljana. Cvet ljiljana je ukrašavao i stubove na ulazu u Sveti Hram. Simbolični je motiv i u *„Pesmi nad pesmama“*. Simbolizuje čednost, vrlinu, čistotu i nevinost.

Muzička lira je česta u kombinaciji sa vencem od maslinovog lišća, lovorom od palme ili grožđem. Simbolizuje proslavu praznika Sukot u čijem je centralnom mestu Hram.

Jevrejski novac iz vremena dinastije Hašmonejaca (153. – 37.g.p.n.e.)

Jehohanan (Jovan) Hirkan I (vladao 134.- 104.g.p.n.e.) bio je sin Šimona Makabejca i sinovac narodnog junaka Jude Makabija (vladao 166.-160.g.p.n.e., sin sveštenika Matatije koji je poveo ustanak Jevreja protiv Antioha IV Epifana /175.- 164.g.p.n.e./ seleukidskog /grčko-sirijskog/ kralja i osvajača Judeje).

Nedugo pošto je došao na vlast Hirkan I se suočio sa vojnom pretnjom seleukidskog kraljevstva čija je vojska opsedala i Jerusalem više od godinu dana. Mađutim, Hirkam I postiže ugovor sa seleukidskim kraljem Antiohom VII Sidetom, da Judeja postane vazalna u odnosu na Siriju, a da on, Hirkan I bude vazalni vladar Judeje. Ta pozicija je uključivala i pravo na kovanje i izdavanje vlastitog novca sa njegovim (vladarevim) imenom.

Pronađeno je mnogo novčanica kovanih i izdatih u vreme njegove uspešne 30-to godišnje vladavine Judejom. Sve su od bronzе, izdate u Jerusalemu, apoenske vrednosti jednog *prutaha*, i sa preovladavajućim motivima karakterističnim za novac jevrejskih vladara, te sa hebrejskim natpisom imena i titule vladara „Johanan Prvosveštenik i vladar Saveta Jevreja“ (*JHO(HH)NN H KH H GDL HBER H JHWDJM*) (slika dole).

Bronzani kovani novac sa hebrejskim natpisom na prednjoj strani "Johanan Prvosveštenik i vladar Saveta Jevreja" (*JHO(HH)NN H KH H GDL HBER H JHWDJM*), sa *lulavom* (palma i list paprati), a na poledini cvet ljiljana (simbol Jerusalema).

U prilogu je prikaz više novčanica sa istim ili sličnim motivom, koje je kovao i izdavao jevrejski judejski kralj Hirkan I (slika dole).

Bronza, hebrejski tekst na prednjoj strani "Johanan Prvosveštenik i vladar Saveta Jevreja" (JHO(HH)NN H KH H GDL HBER H JHWDJM), opasano vencem, a na poledini dvostruki rog izobilja sa trakama i šipkom (narom) između truba

Pored ovih novčanica Jehohanan Hirkan I je kovao i izdavao i novčanice u čast svog patrona Antioha VII Sideta, koje su u natpisu sadržavale grčki tekst "Kralj Antioh, Dobročinitelj" (ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΝΤΙΟΧΟΥ ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ), i time su trebale da odražavaju Hirkanovu vazalnost Antiohu. Karakteristično je da je na većini tih novčanica na jednoj od strana istaknut simbol sidra, kojeg inače nema na novčanicama (kovanicama) sa imenom i uz ime jevrejskog vladara (slika dole).

Politički, Hirkana I nasleđuje njegov prvi sin **Juda (Jehuda) Aristobulus I (vladao 104.- 103.g.p.n.e.)** koji iako kratke vladavine, proširuje jevrejsku državu i vraća u njene granice i Galileju.

On takođe izdaje svoj novac. Novčanice (kovanice) su bronzane, vrednosti jednog *prutaha*, istih motiva, samo sa imenom novog vladara; „Juda Prvosveštenik i vladar Saveta Jevreja“ (slika dole).

Njega nasleđuje njegov brat **Aleksandar Janaj (Jehonatan)** (vladao 103.- 76.g.p.n.e.). Pod njegovom vladavinom hašmonejska država je doživela svoj vrhunac.

On je vladao Judejom 27 godina. Tituli Prvosveštenika dodao je i titulu kralja, što će se iskazati i na natpisima na samim novčanicama kovanim nakon tog vremena.

Motivi na novčanicama su uglavnom isti kao kod njegovih prethodnika, samo je ime vladara drugo „Jehonatan Prvosveštenik i vladar Saveta Jevreja“. Novčanice su od bronz, vrednosti jednog *prutaha* (ređe jednog *leptona*), kovane u Jerusalemu (slika dole).

Bronza, hebrejski natpis "Jehonatan Prvosveštenik i vladar Saveta Jevreja", opasano vencem.

Poseban tip njegovih novčanica čine kovanice sa istim tekstom i motivom, ali pisane sa prepoznatljivim *kurzivnim* stilom hebrejskog pisma (slika dole),

Simolizujući odnos jevrejske kraljevine i svoj lični sa seleukidskom (grčkom) vasti, Aleksandar Janaj daje iskovati i novčanice koje su nastale verovatno posle osvajanja i aneksije priobalnih gradova (osim Aškelona) od strane Seleukida, 95.g.p.n.e., što je i predstavljeno simbolom sidra, na jednoj strani (koji simbolizuje seleukidsku pomorsku moć), a na drugoj je hebrejski natpis "Kralj Jehonatan", oko osmokrakih zvezdastih zraka okruženih dijademom, koja simbolizuje kraljevstvo (slika dole).

Ređe su novčanice sa natpisom na samo grčkom jeziku ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ (Kralj Aleksandar) oko sidra (grčkog simbola), a na drugoj strani samo osmokraki zvezdasti zraci okruženi dijademom. Moguće da se na toj strani zbog oštećenosti ne vidi i tekst na hebrejskom (slika dole)

Ali pronađene su i dvojezične novčanice sa istim motivom, gde na jednoj strani na grčkom jeziku piše „Kralj Aleksandar“, a na poledini oko osmokrakih zvezdastih zraka, na hebrejskom „Kralj Jehonatan“ (slike dole, prva i sa grafičkim prikazom oba natpisa na grčkom i hebrejskom jeziku).

Osim ovih, izdaju se i novčanice sa hebrejskim tekstom "Kralj Aleksandar" koji je ispisan oko simbola sidra, a na drugoj strani; zvezda sa osam loptica (kuglica) umesto zraka, okruženo diadемом (slika dole).

Kao podtip ovih novčanica su i kovanice na kojima na jednoj strani na hebrejskom piše „Kralj Jehonatan“, oko cveta ljiljana (simbola Jerusalema), a na drugoj strani na grčkom "Kralj Aleksandar" (ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ) i simbol sidra (grčki simbol) (slika dole).

Slične ovima su i novčanice sa *kurzivnim* paleo-hebrejskim natpisom „Kralj Jehonatan“ oko simbola ljiljana, a na drugoj strani na grčkom jeziku ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ (Kralj Aleksandar) (slika dole).

Posebnu kategoriju novčanica čini olovni novac kovan i izdat u Transjordaniji, na aramejskom jeziku (kojim su govorili i Jevreji) na kome je pisalo „Kralj Aleksandar”. Ovaj novac je kralj izdavao sa konkretnom namjenom i ciljem da ga koriste siromašni za otkup hrane i drugih njihovih potreba. Pretežno su ove novčanice i pronalažene u Transjordaniji (teritoriju koji je tada bio deo jevrejske judejske kraljevine) (slika dole).

Pomenuti novčići u gomili. Kovani su u Transjordaniji, u vremenu između 95. – 76.g.p.n.e. Sačinjeni su od olovne legure. Na prednjoj strani natpis na grčkom ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ (Kralj Aleksandar), a na poleđini na aramejskom, takođe „Kralj Aleksandar” (slika levo).

(Slika dole) Tip transjordanskog kovanog novca; obeleženo uzdignuće u sredini, okruženo sa šest petlji (karika), sve unutar kruga.

Pronađeno je i dosta novačanica iz tog vremena na kojima je na jednoj strani na grčkom jeziku pisalo „Kralj Aleksandar” (ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ) i simbol sidra unutar dva vratila, a na drugoj strani na aramejskom jeziku “Kralj Aleksandar Godina 25” (L KE), sa osmokrakom zvezdom okruženom tačkastom diademom (slika dole).

Neke od novčanica ovog serijala (sa istim motivima-slikama i istog natpisa) su bile apoenske vrednosti *leptona* (slika dole).

Iz vremena vladavine Aleksandra Janaja pronađeno je i više malih bronzanih novčića u grupi koji su bili male apoenske vrednosti *leptona*, veoma izlizani, sirovi i nepravilni. Za njih se koristi izraz “*Udovičini novčići*” (“Udovičin dar” - po priči iz

Biblije, Jevanđelje po Marku; 12:41-44). Novčići su bili iskovani u Jerusalemu. Iako su bili izdati i korišćeni u vreme dinastije Hašmonejaca, ostali su u upotrebi i par stotina godina kasnije. Na pojedinim novčićima se slabo uočljivo (izlizano) vidi natpis ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ, L KE (što upućuje na godinu 25), a na poledini na aramejskom jeziku ispisano „Kralj Aleksandar - godina 25” (slika dole).

Jonatan (Jovan) Hirkan II (Kralj 67.- 66.g.p.n.e., Etnarh od 63.- 40.g.p.n.e.)

Aleksandar Janaj umire 76.p.n.e. i nasleđuje ga njegova supruga Saloma Aleksandra (vladala 76.-67.g.p.n.e.). Pošto njoj kao ženi, prema verskim propisima nije bilo dozvoljeno da bude Vrhovni sveštenik (Prvosveštenik) nije imala ni pravo kovanja i izdavanja svog novca. Bila je primorana i da ubrzo preda vlast svom starijem sinu Hirkanu II. Međutim, on je ubrzo svrgnut 66.g.p.n.e. od strane svoga mlađeg brata Aristobula II (vladao 66.-63.g.p.n.e.), ali ga na presto ponovo vraća rimski car Pompej 63.g.p.n.e. Odbio je ponovnu titulu kralja, ali je vladao kao Veliki sveštenik i rimski Etnarh (vladar naroda).

Hirkan II je 40.g.p.n.e. zarobljen od strane Parćana (Perzijanaca), a ubijen je deset godina kasnije od strane Heroda Velikog.

Novčanice koje je on izdavao su bile bronzane, vrednosti jednog *prutaha*, kovane u Jerusalemu. Mnoge su svojim izgledom podsećale na novčanice Aleksandra Janaja (slika dole).

Pronađeno je i više novčanica za koje se ne može tačno odrediti da li su izdate za vreme vladavine Aleksandra Janaja (na koncu njegove vladavine) ili Jovana Hirkana II. Većina istraživača je sklona mišljenju da su ove novčanice izdate u vreme Hirkana II, ali da su za izradu ovih novčanica korištene postojeće kovanice Aleksandra Janaja (brisanjem postojeće gravure i upisom novog teksta). Ono što ih karakteriše je da je na jednoj strani novčanice prikazan simbol cveta ljiljana i hebrejski tekst „Jonatan Prvosveštenik i vladar Saveta Jevreja“, unutar venca, a na drugoj strani dupli rog izobilja, ukrašen trakama, i simbol nara (šipka) između dve trube (roga) (slika dole).

Jedna od pronađenih kovanica je čak podsećala na novčanicu izdatu u vreme Jovana Hirkana I, pa je pretpostavka da je i ovde verovatno korištena stara kovanica za izradu nove (brisanjem postojeće gravure i upisom novog teksta). Unutar venca i iskićeno trakama, bio je hebrejski natpis „Jonatan Prvosveštenik i vladar Saveta Jevreja“, a na drugoj strani nar između rogova. Imala je vrednost kao pola rimskog *quadrans* (rimski novac) (slika dole).

Na novčanicama koje je on, Hirkan II izdavo i kovao pisalo je na hebrejskom jeziku „Jonatan Prvosveštenik i vladar Saveta Jevreja“(slika dole).

Pronađene su i novčanice sa nečitkom hebrejskom inskripcijom (slika dole).

Poslednji vladar iz dinastije Hašmonejaca koji je kovao i izdavao svoj novac bio je **Matatija Antigona (Matatajah) (vladao 40.-37.g.p.n.e.)**.

Sin je kralja Aristobula II. Podržao je Parćansku (Perzijsku) invaziju na Judeju i opsadu Jerusalema, kada je smenio svoga ujaka Hirkana II i poslao ga u ropstvo u Perziju. Međutim, njega će 37.g.p.n.e., svrgnuti i ubiti Herod Veliki, koji uz pomoć Rima preuzima vlast u Judeji.

Veliki bronzani novac koji je kovao trebao je da ostavi utisak na narod, a korišćenje tog novca trebalo je da pokaže podrška za njega, Antigona, u njegovom rivalitetu sa narastajućom moći njegovih suparnika iz dinastije Herod. Na novčanicama je na hebrejskom jeziku pisalo „Matatajah Prvosveštenik i vladar Saveta Jevreja“ okolo (i između) duplih rogova izobilja, a na drugoj strani na grčkom jeziku ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΑΝΤΙΓΟΝΟΥ (Kralj Antigona) sa vencem bršljena povezanim trkama, obešenima na dole (slika dole),

i novčanice sa istim tekstom, ali sa pojedinačnim rogom izobilja, vezanim trakama, i obešenim grožđem i vinovom lozom, a na drugoj strani bršljen venca tačkasto oivičen (slika dole).

Ređe su bile kovanice sa samo natpisom Matatajah (na hebrejskom), okruženo vencom i tačkastim obodom, a na pročelju dupli rogovi izobilja oko traka zrna ječma između rogova, tačkasto oivičeni (slika dole).

Najpoznatiji i najređi od svih judejskih novčića iskovanih u poslednjim danima vladavine Matatije Antigona su mali pronađeni novčići sa prikazom ceremonijalnih objekata iz Hrama u Jerusalemu – sedmokrakim svečnjakom (menora) i obrednim hlebom na stolu – simbolima koji se nisu prikazivali na novčanicama nikada pre i nikada posle ovog novčića, sve do obnove moderne države Izrael 1948. godine. Reč je o novčićima vrednosi jednog prutaha, na kojima je oko prikaza menore na grčkom jeziku pisalo „Kralj Antigona“, a na poledini na hebrejskom jeziku „Matatija Vrhovni sveštenik“ (slike dole).

Jevrejski novac iz vremena dinastije Herod (60.g.p.n.e. – 95.g.)

Nesumljivo najznačajnij od svih kasnijih vladara Judeje bio je **Herod (Irod) Veliki (vladao od 37. – 4.g.p.n.e.)**.

Njegov otac Antipater (Idumejac – nasljednik Edomita iz Starog zaveta, po ocu) uživao je naklonost Rimljana, te je još za života i formalne vladavine Jovana Hirkana II (ali samo kao Vrhovnog jevrejskog sveštenika i rimskog etnarha), a potom i vladavine Matatije Antigona, on Antipater 60.g.p.n.e. postavljen od strane rimljana za namesnika Judeje. A on je, potom, svoga sina Heroda (Iroda) postavio za upravitelja Galileje (od 47. do 40.g.p.n.e.). Rimski senat je 40.g.p.n.e. dao Herodu titulu „kralja Jevreja“, ali da bi se služio njome, morao je još tri godine da ratuje protiv hašmonejskog vladara Antigone i da opsedne Jerusalem. Tako da je Herod preuzeo presto Judeje formalno tek 37.g.p.n.e.

Prve novčanice koje on izdaje, kovane su u Samariji. Bile su od bakra, vrednosti 8 *prutota*, što je najveći apoen novčanica koje je kovao i izdavao Herod.

Sa prednje strane kovanice je grčki natpis ΗΡΩΔΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ (Kralj Herod), tronožno postolje, ceremonijalni pehar a iznad ΛΓ - Ρ , unakrst polja (godina 3 tetrarhije što odgovara 40.g.p.n.e.), a na poleđini kovanice je obris vojnog šlema sa kaišem (epoletom), sa ispletenim trnjem lišća, sa zvezdom iznad i dve grane palme sa strane (slika dole).

Ređe nađene su novčanice od 4 *prutota*, takođe kovane u Samariji, ali od bronzе, na prednjoj strani sa istim natpisom ΗΡΩΔΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ (Kralj Herod), ΛΓ - Ρ unakrst polja (godina 3 tetrarhije - što odgovara 40.g.p.n.e.), i čubastim šlemom, a na poledini dekoracija štita sa ukrasnom ivicom (slika dole).

Pored ovih kovane su i novčanice u apoenu od 2 *prutota* (što je egal rimskom *quardansu*), takođe bronzane i kovane u Samariji, sa simbolom krilate „merkurove palice“ – glasnikove palice (lekarski znak), sa natpisom ΗΡΩΔΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ (Kralj Herod), sa datumom „ΛΓ“, na levoj strani i monogramom „Ρ“, desno, a na poledini čahura maka sa stabljikom i listovima, i sa trakom sa desne i leve strane (slika dole),

kao i bronzane kovanice, izdate (kovane) u Jerusalemu, vrednosti jednog *prutaha*, sa istim natpisom (HPΩΔΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ – kralj Herod), krst, ispod male diademe (kruna, venac od cveća), a na poledini tronožno postolje (slika dole),

ili vrednosti jednog *prutaha*, kovanim (izdatim) u Samariji, sa natpisom HPΩΔΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ (Kralj Herod), veoma mali prikaz datuma ΛΓ levo i monograma Ρ desno, a na poledini palma i list paprati (slika dole).

Pronađeno je i dosta novčanice takođe vredosti dva *prutota* i kovanih u Jerusalemu, ali sa simbolom krsta potpuno okruženim (zatvorenim) dijademom (krunom, vencem od cveća), a na poledini tronožno postolje oivičeno palminim granama (slika dole).

Posebne su izgledom novčanice, takođe kovane u Jerusalemu, vrednosti jednog *prutaha* koje na prednjoj strani sadrže natpis ΗΡΩΔ ΒΑΣΙΛ, i oslikano sidro, a na poleđini dupli rog izobilja sa „merkurovom palicom“ između rogova, a okolo tačkaste kuglice (slika dole).

Posebnu grupu predstavljaju bronzane novčanice (kovanice) vrednosti jednog *leptona*, kovane u Jerusalemu. Kovanica na slici dole desno, je prvi jevrejski novčić koji u svom crtežu ima karakteristični oslikani lik zlatne ptice (orla) koju je uklesao Herod nad ulazom u jerusalemski (jevrejski) Hram, sa natpisom ΗΡΩΔ ΒΑΣΙΛΑ.

Interesantne su i retke i novčanica u vrednosti jednog *leptona*, kovane u Jerusalemu, sa natpisom ΗΡΩΔΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ, i simbolom sidra na jednoj strani, a na poledini sa uglačanim prikazom ratne galije, sa tačkastim obrubom. Izdate su verovatno u pomen na Herodovu gradnju luke Cezarije, gde su i pronađene (slika dole).

Među novčanicama iz ovog vremena, a koje su retke, posebno je interesantna bronzana novčanica kovana u Petri (između 5 – 6.g.) u Nabatejskom kraljevstvu, u vreme vladavine kraljice Arete IV (vladala od 9.g.p.n.e. do 40.g.). Njena ćerka je bila udata za Heroda Antipa, sina Heroda Velikog, i vladara teatraha u Galileji. Ova novčanica nalikuje i podražava izgledom novac kovan od strane Heroda i na poledini oslikava (prikazuje) zlatnu pticu koju je uklesao Herod nad ulazom u jerusalemski (jevrejski) Hram. Ali ovaj brak iz političkog interesa i familijarne veze koje ova novčanica odražava i slavi, su srušene kada je Antipa napustio Aretinu ćerku da bi se oženio Herodijom (ženom svoga brata Filipa). Kao odgovor na ovaj čin koji joj je predstavljao i ličnu uvredu, kraljica Areta je napala i porazila Antipovu vojsku u Galileji, i vratila svoju ćerku u Petru. (Uzgred, Herodijeva ćerka Saloma iz njenog prvog braka sa Antipovim bratom Filipom /pre udaje za Antipa/ je bila ta koja je poznata u istoriji, jer je zatražila da joj se na pladnju donese glava Jovana Krstitelja /Baptiste/) (Jevanđelje po Mateju; 14:8).

Nabatejska novčanica iz vremena vladavine Arete IV. Na prednjoj strani je na aramejskom jeziku monogram O / H (slova "ajin" i "het") unutar venca – krune, a na pročelju orao spuštenih krila, i na aramejskom jeziku slovo "het" u pozadini (slika levo).

Kada je krajem marta 4.g.p.n.e umro Herod Veliki njegovo kraljevstvo su podelila tri njegova sina; Arhelaj, Antipa i Filip (a Herodova sestra Saloma je dobila dva manja poseda).

Vlast nad Judejom i Samarijom preuzima Herodov najstariji sin **Arhelaj, Etnarh (vladao 4.g.p.n.e. – 6.g.)**.

Iako dolazi na vlast uz pomoć rimskog imperatora Avgusta, ovaj mu odbija dati titulu kralja već mu dodeljuje titulu etnarha – „vladara naroda“. On vlada Judejom (sa Samarijom, Idumejom i Jerusalemom kao glavnim gradom) koja postaje rimska prokuratorska provincija. Arhelaj je bio vrlo nepopularan vladar i na kraju ga je Avgust uklonio i prognao u Gaul (u današnjoj Austriji – tada rimskoj koloniji), a njegovu teritoriju pripaja rimskom carstvu.

Na osnovu načina kovanja novca i njihovog izgleda vjeruje se da je Arhelaj koristio iste kovnice za izradu novca, koje je koristio i njegov otac Herod. Sve novčanice su od bronz, iste apoenske vrednosti (jednog *prutaha* – što odgovara pola rimskog *quadransa*), sa relativno sličnim slikovnim motivima na njima. Na jednoj strani novčanica je bilo ispisano ΗΡΩΔΟΥ (Herod), sidro sa dugačkim vitkom k oružju, a na poledini napisano ΕΘ/ΑΝ (Etnarh) okruženo vencem (slika dole).

Natpis „etnarh“ se pojavljuje u više varijanti kao; EΘN/X, EΘ-NA-PX, , EΘN (sa slovom N između rogova), EΘNOPXOY, kao i sam natpis “Herod” (HPΩΔOY, HPΩ, HPWΔ).

Dekoracije (crteži) na novčanicama su takođe bile različite, sa raznim slikovnim motivima kao što su; rog izobilja, grozd grožđa, šlem sa čubom (kaišem-trakom), „merkurova palica“, itd. (slika dole).

Posebno interesantne kovanice su one koje u motivima imaju prikaz galija (ratna galija, vesla i ram), ili samo pramac galije. Ovi prikazi očito simbolizuju

Arhelajev put u Rim na početku njegove vladavine. Jer, njegov otac (Herod) je izmenio svoju oporuku i imenovao za kralja njegovog mlađeg brata Antipa. Rim je zato pozvao Arhelaja u pomoć dodelivši mu veliku teritoriju kraljevstva (Judeje) i titulu etnarha, a ove novčanice trebaju da simbolizuju tu podršku koju je dobio od Rima. Od bronzе su, vrednosti *prutaha*, kovane u Jerusalemu (slika dole).

Drugi sin Heroda Velikog koji je po njegovoj smrti učestvovao u deobi kraljevstva je bio **Antipa Herod (Irod) Tetrarh (vladao 4.g.p.n.e. – 40.g.)**.

Njegov otac Herod Veliki imenovao ga je za svog nasljednika, ali pošto je realna snaga i vlast u Judeji tada već pripadala Rimu i rimskom imperatoru Avgustu, on je pozvao sva tri sina Herodova u Rim i podelio im vlast nad pojedinim teritorijama Judeje. Antipa (zvani Irod) dobija vlast nad Galilejom, regionom oko Tiberiasa i teritoriju sa druge strane reke Jordan (Transjordanija), koja tada čini deo jevrejke kraljevine Judeje i koja se u to vreme zvala Pereja. On, Antipa je poznat u istoriji po tome što je dao da se ubije Jovan Baptista (Jovan Krstitelj). Rimski guverner Poncije Pilat je upravo njemu Herodu Antipu poslao Isusa na sud; „Uskoro što je Poncije Pilat zaključio da Isus (Jošua) pripada Herodovoj (Antipovoj) sudskoj nadležnosti, on ga posla Herodu koji i sam u to vreme bijaše u Jerusalemu. I postavi mu (Herod) mnoga pitanja ali mu Isus ništa ne odgovori... Herod ga prezre i naruga mu se i obuče ga u belu haljinu i posla natrag Pilatu” (Jevanđelje po Luki; 23: 7, 9, 11).

Novac koji je kovao i izdavao Antipa Tetrarh je vrlo redak i od lošijih legura bakra. Bio je veoma osetljiv na koroziju (hrđanje) i izlizavanje (habanje). Taj novac je kovan u gradu Tiberijasu (u Galileji), gradu koji je podigao i osnovao Antipa u 19.g., kao svoj glavni grad, dajući mu ime u čast rimskog imperatora Tiberijasa.

Na prednjoj strani tih novčanica na grčkom je pisalo ΗΠΩΔΟΥ ΤΕΤΡΑΡΕΟΥ (Herod Tetrarh), grane palme, L - ΛΖ (godina 37 njegove vladavine = 33.g.), a na poleđini natpis TIBE/PIAC (Tiberias), ispisano u dva reda, unutar venca (slika dole).

Ovisno o godini izdavanja novčanica susrećemo i upisano L - ΛΓ (33 godina njegove vladavine = 29 g.) (slika dole),

ili L - ΜΓ (43 godina njegove vladavine = 39.g.), i L - ΛΔ (34 godina njegove vladavine = 30.g.)

L - ΜΓ (43 godina njegove vladavine)

L - ΛΔ (34 godina njegove vladavine)

Pronađene su i novčanice za koje se zbog korozije (hrđanja) i izlizanosti ne može utvrditi tačna godina izdavanja (slika dole).

Unikatna je novčanica koju izdaje Antipa Herod u čast rimskog imperatora Kaligule (Gaj Cezara) u 43 godini svoje vladavine (39.g.).

Na prednjoj strani ove novčanice je grčki tekst ΗΡΩΔΗΣ ΤΕΤΡΑΡΧΟΥ, (titula Tetrarha - Antipa), palma, list paprati uspravan sa neznatnim nagnućem, i upisana godina L - ΜΓ (43 godina njegove vladavine) unutar kruga tačkica, a na poledini natpis ΓΑΙΩ / ΚΑΙΣΑΡ / ΚΕΒΑΚ / ΝΙΚΩ, (Gaj Cezar Kaligula), unutar venca i tačkastog kruga (slika dole).

Ono što se posebno može primetiti i naglasiti u vezi sa novčanicama koje je kovao Antipa, je pojava u motivu (crtežu) na pojedinim od njih, grane palme, stilski prikazane i veoma simbolično slične motivu obrednog svečnjaka (menore). Ovaj motiv palme će vremenom postati simbolom i sinonimom za celokupni jevrejski narod i njegovu državu (Judeju), što će biti dominantno korišćeno u prikazu na novčanicama rimskih osvajača, kao simbol njihovog osvajanja i pokoravanja Judeje i jevrejskog naroda.

Treći i najmlađi sin Heroda Velikog bio je **(Herod) Filip, Tetrarh (vladao 4.g.p.n.e. – 34.g.)**.

Kao i njegova starija braća Arhelaj i Antipa, bio je pozvan u Rim i dodeljena mu je vlast nad severoistočnim teritorijama kraljevstva njegovog oca Heroda (Bataneja, Trahon, Auran Paneja/Itureja), teritorijama koje uglavnom nisu bile naseljene Jevrejima. Rimski imperator Avgust odbija da mu dodeli titulu kralja (kao što je odbio i njegovoj braći) i dodeljuje mu titulu „Tetrarha“. Filip je bio miroljubiv vladar i dobar administrator.

On je bio prvi jevrejski vladar koji je stavio portret (lik) na svojim novčanicama koje je kovao i izdavao. Bio je to portret (lik) njegovog patrona, rimskog imperatora Avgusta. Ime Filipa Heroda se pominje i u Novom zavetu (u Jevanđelju po Mateju, po Marku i po Luki).

Novčanice su sve bile od bronz, kovane u Cezariji Filipovoj - Paneasu (na Golanu). Neke pronađene izdate su u 12 godini njegove vladavine (8./9.g.) što je jasno prikazano na poledini novčanice, gde uz natpis ΦΙΛΙΠΠΟΥ ΤΕΤΡΑΡΧΟΥ (Filip Tetrarh) je brojem LIB ispisana godina „12“ (njegove vladavine), tako što je svako slovo godine upisano između kolumni stubova prikazanog tetrastil hrama (hrama sa četiri stuba) sa glavnim stepeništem i sa oslikanim tačkama u nadvratku. Na prednjoj strani te novčanice je natpis ΚΑΙΣΑΡ ΚΕΒΑΚΤΩ, portret rimskog imperatora Avgusta sa lovorom (slika dole).

Novčanica izdata u 19 godini njegove vladavine sadrži iste natpise samo su slova godine izdavanja druga - „LIΘ”, ispisana između kolumni stubova hrama kao L - I - Θ (što odgovara 19 godini njegove vladavine = 15/16.g.), i prikazuje portret rimskog cara Tiberiasa sa lovorom (slika dole).

Interesantna i nešto drugačija je novčanica izdata 34 godine njegove vladavine (30./31.g.), na kojoj sa prednje strane piše ΣΕΒΑΣΤΩΝ, sa prikazom portreta Tiberiasa i Livia sa lovorom, i utisnutim zvezdastim pečatom, a na poleđini natpis ΦΙΛΙΠΠΟΥ ΤΕΤΡΑΡΧΟΥ (Filip Tetrarh), tetrastil hrama sa uzdignutom platformom, i u sredini zaokruženim prikazom, verovatno štita (slika dole).

Sledeći novčić (slika dole) je možda jedan od najbolje očuvanih i sa portretom samog Heroda Filipa, ekstremno redak. Njegov portret je okružen grčkim tekstom „Filip Tetrarh”, a na poleđini četvorostubni hram sa grčkim tekstom „Cezar Avgust”.

Pored ove trojice sinova Heroda Velikog bilo je i nekoliko njegovih bližih i daljih nasljednika, unuka i rođaka koji su sa odobrenjem i naklonošću Rima dobili u posede i upravu manje i udaljenije paganske teritorije rimskog carstva. Jedan od njih bio je Herod od Halkide (antička Sirija) (vladao od 41.- 48.g.). Jedno vreme bio je i staratelj jevrejskog Hrama u Jerusalemu i njegov Vrhovni sveštenik.

Njegov sin **Aristobul od Halkide (vladao od 57.- 92.g.)** bio je oženjen ćerkom Heroda Filipa i Herodije – Salomom (koju Biblija spominje kao sramnu i nečasnu, jer je ona „Na Herodov /Antipa Tetrarh/ rođendan plesala pred okupljenima i tako se svidela Herodu /svom stricu/ da joj je obećao dati sve što zatraži. A ona je, poučena od svoje majke, rekla: „Daj mi ovde na pladnju glavu Jovana Krstitelja /Baptiste/“. I posla /Herod/ ljude te Jovanu odsekoše glavu u tamnici“ - Jevanđelje po Mateju; 14: 6-8, 10-11). (Uzgred, Herod Antipa će se kasnije oženiti njenom majkom Herodijom, ženom svoga brata Filipa).

Dakle i on, Aristobul od Halkide, takođe je kovao svoj novac, dosta redak. Obzirom da je upravljao paganskom teritorijom ni on nije osećao potrebu pridržavanja jevrejskog propisa da se na novčanicama jevrejskih vladara ne oslikavaju ljudski likovi – potreti (a prema trećoj Božijoj zapovedi „Ne pravi sebi lika ni obličja bilo čega što je gore na nebu, ili dolje na zemlji, ili u vodama pod zemljom“ – Knjiga Izlaska; 20: 4). Na jednoj njegovoj pronađenoj novčanici, naročito retkoj i očuvanoj, je portret njega – Aristobula, oslikan na pročelju, a na poledini portret njegove žene Salome, sa ispisanim njihovim imenima (slika dole) i samo poledina novčanice sa likom Salome (dole desno).

Saloma –
ćerka Heroda II i
Herodije

Sledeći vladar iz dinastije Herod bio je nosilac titule kralja i zvao se **Herod Agripa I (vladao 37. – 44.g.)**.

Sin Aristobula i Bernice i unuk Heroda Velikog, Agripa je proveo dosta vremena svoga detinjstva u carskoj palati u Rimu. Njegov prijatelj imperator Kaligula darovao mu je titulu kralja i bivše teritorije kojima su vladali njegovi stričevi Herod Antipa i Filip, a poslije i Judeju. U istoriji je poznat jer je dao ubiti Jovanova brata Jakova i utamničiti Petra (Novi zavet, Dela Apostolska; 12: 1-5). Vidio je sebe kao jevrejskog kralja i pokušavao je uskaldivati svoje interese sa voljom naroda. To se odražavalo i na izgledu novčanica koje je izdavao. Bio je veoma popularan vladar. Posle njegove smrti 44.g., Judeja je ponovo prokuratorska provincija Rima.

Prve svoje novčanice kovao je u Cezariji Filipovoj – Paneasu, svojoj prvoj prestolnici (teritoriji koju je nasledio od svog strica Filipa). Sve novčanice su od bronce, apoenske vrednosti jednog *prutaha*. Kada je Kaligula postao rimski imperator, Agripa je 38.g. dobio vlast i nad teritorijom svoga strica Antipa, pa je sledeću seriju svojih novčanica izdao 39.g. u kovnici u Tiberijasu.

Ali najpoznatije su mu novčanice, ujedno i najveći broj pronađenih, iz vremena 41.-42.g. izdavanja, kada rimski imperator Kaligula Agripi dodjeljuje vlast i nad Judejom, Jerusalemom i Samarijom. Tu, u jerusalemskoj kovnici, nastaje i izdaje se najveći broj njegovih novčanica tog vremena sa prepoznatljivim natpisom-oznakom „Godina 6” (godina njegove vladavine).

Ove novčanice su na prednjoj strani imale tekst ΑΓΡΙΠΑ ΒΑΣΙΛΕΥΣ (Kralj Agripa). Unutar ovoga tekst je slika kraljevskog zastora suncobrana-baldehina sa resama, a na poledini novčanice tri glave (latice) ječma koje izrastaju iz dva lista, sa datumom L - S (godina 6 = 42./43.g.) u samom centru kovanice (slika dole).

Jedna od retkih njegovih novčanica je ova (slika dole levo) na kojoj je predstavljen lik (portret) Agripe I, a na poleđini lik njegovog maloletnog sina Julija Marka na konju (kasnije poznatog imenom Agripa II), i pročelje novčanice sa samoportretom Agripe I (slika desno).

Izenadna smrt kralja Heroda Agripe I , 44.g., zatekla je njegovog 16-to godišnjeg sina Julija Marka Agripu kao naslednika trona, na školovanju u Rimu. Bio je suviše mlad da bi vladao, pa je Judeja ponovo postala rimska provincija, a vlast pripala rimskom prokuratoru.

Tek 6 godina kasnije od strane njegovog strica dodeljena mu je uprava nad kraljevinom Halkide (antička Sirija), a vremenom su mu od strane njegovih rimskih patrona pridodate i druge teritorije kojima će vladati (Bataneja, deo Galileje, itd). Upravlja kraljevinom pod imenom **Herod Agripa II (vladao 50. – 95.g.)** u vrlo nemirnim političkim vremenima zategnutih odnosa Jevreja i Rimljana, posebno u vreme rušenja jevrejskog Hrama u Jerusalemu od strane rimljana. Iako pobožan kao Jevrej, bio je lojalni vazal Rima i verovao da Jevreji mogu prosperirati samo potpunim priklanjanjem i pokoravanjem Rimu. Zato se za vreme Prvog jevrejskog ustanka priklonio Rimu. Na koncu njegove vladavine teritorije kojima je upravljao (uz podršku Rima) su bile u Siriji, a ne u Judeji.

I novčanice koje je izdavao za vreme svoje vladavine odražavale su taj vazalni odnos prema Rimu. Sve su kovane ili u Tiberiasu ili u Cezariji Paneasu (bivša Cezarija Filipova), koju je dao obnoviti i nazvao Neronia (u slavu rimskog cara Nerona). Sve kovanice su od bronz, vrednosti jedne, pola i četvrt jedinice.

Karakteristično je da je najveći broj pronađenih novčanica izdat u vreme posle Prvog jevrejskog ustanka (66.-70.g.) i razorenja Hrama u Jerusalemu (70.g.), što upućuje na zaključak da je Agripa II i kovao najviše novca u vreme posle ovih događaja. Izuzetak su pronađene novačanice koje nose lik i posvećene su rimskim imperatorima Klaudiju i Neronu (slika dole).

Bronza AE 19, izdata u Tiberiasu 53.-54.g., na pročelju natpis ΚΛΑΥΔΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΟΣ (Klaudije Cezar) , list palme i na rimskom godina L - ΙΓ (13 godina Klaudijeve vlasti), a na poleđini ΤΙΒΕΡΙΑΣ (TIBERIAS), unutar venca (slika levo).

Sledeće tri novčanice su posvećene rimskom imperatoru Neronu. Sve su od bronzе, pola jedinice, izdate u Neroniasu 63.- 68.g. Naime, Agripa II daje obnoviti bivšu prestonicu Heroda Filipa - Cezariju Filipovu (bivšu Cezariju Paneas), koju je u slavu Nerona nazvao Neronia. Sve tri novčanice na pročelju imaju oslikan lik (bistu) laureata Nerona, zvezdu i natpis na grčkom ΝΕΡΩΝ ΚΑΙΣΑΡ ΣΕΒΑΣΤΟΥ (Neron Cezar Augustus), a na poleđini je natpis, takođe na grčkom ΕΠΙ / ΒΑΣΙΛΕ / ΑΓΡΙΠΠ / ΝΕΡΩΝΙΕ (U vreme Kralja Agripe, Neronia) u četiri reda, u vencu unutar kruga tačkica (slika dole).

Sledi prikaz novčanica koje izaje Agripa II, a koje sadrže portrete i imena rimskih laureata kojima su posvećene (slike dole).

Bronza puna jedinica, izdato u Tiberiasu 73.-74.g., poprsje laureata Vespazijana sa rimskim natpisom njegova imena na poleđini ΛΙΑ - ΒΑΣ / ΑΓΡΙΠΠΟΥ (AGRIPA) (na grčkom ime Agripe II), klas žita u desnoj ruci, rog izobilja u levoj (slika levo).

Bronza četvrt jedinice, izdato u Cezareji Maritima? 83.- 84.g., ΔΟΜΙΤ ΚΑΙ ΓΕΡΜΑΝ, poprsje laureata Domicijana (sin cara Vespazijana), na poledin ΔΟΜΙΤ ΚΑΙ ΓΕΡΜΑΝ, (24 godina vladavine kralja Agripa), noga na šlemu (slika levo).

Bronza puna jedinica, izdata u Tiberiasu 85.- 86.g., na pročelju natpis KAICAP CEBAC - AVTOKP TITOC, laureat Tit (sin cara Vespazijana) u odori, oklopljene biste, a na poledini natpis ΕΤΟ-ΚΣ ΒΑ/ΑΓΡΙ-ΠΙΠΑ (ΑΓΡΙΠΑ), poprsje laureata sa vencem preko vrata i grana palme na ramenima, zvezda u gornjem uglu (slika levo).

U nastavku je prikazano više novčanica sličnih motiva, iz raznih perioda izdavanja u vreme vladavine Agripe II (slika dole).

Bronza puna jedinica, Tiberijas, 74.- 75.g.
Portret cara Vespazijana

Bronza puna jedinica, Tiberijas, 85.- 86.g.
Portret Tita (sina Vespazijana)

Bronza četvrt jedinice, Cezarija, 83.- 84.g.
ΕΤΟ ΚΔ ΒΑ ΑΓΡΙΠΠΙ (24 godina vladavine Kralja Agripe) Portret Domicijana (sina Vespazijana)

Bronza pola jedinice, Tiberijas, 77.- 78.g.
ΕΤ-ΗΙ ΒΑ / ΑΓΡΙ-ΠΙΠΑ (ΑΓΡΙΠΑ)
ΑΥΤΟΚΡ ΤΙΤΟC Portret Tita (sina Vespazijan)

Bronza pola jedinice, Tiberijas, 83.-84.g.
ΕΤΟ - ΚΔ [ΒΑC] / ΑΓΡ-ΠΙ[ΠΑ], 24 godina
Portret Domicijana (sina Vespazijana)

Bronza pola jedinice, Tiberijas, 85.- 86.g.
ΕΤΟ - ΚΣ ΒΑ / ΑΓΡΙ-ΡΡΑ (ΑΓΡΙΠΑ)
CΕΒΑC-ΑΥΤΟΚΡ ΤΙΤΟC Portret Tita

Vanredno retka novčanica, bronza puna jedinica, izdata u Tiberijasu 85.- 86.g., sa latinskim natpisom IM CA D VES F DOM AV GERN COS XII, sa portretom laureta Domicijana (sina cara Vespazijana) a na poledini rimski natpisom u sredini S C (ET•KS ispod), što znači da je novčanica izdata uz odobrenje rimskog Senata, a iznad grčki natpis ΕΠΙ ΒΑ ΑΓΡΙ (AGRIPA)

Primećujemo da je svo vreme svoje dugogodišnje vladavine Agripa II i prilikom izdavanja novčanica redovno iskazivao svoje poštovanje prema aktuelnim rimskim vladarima, posebno iz porodice Flavija (cara Vespazijana i njegovih sinova Tita i Domicijana) u čijem je vazalskom odnosu konačno i bio, oslikavajući njihove portrete na novčanicama koje je izdavao. Tako da i poslednja pronađena novčanica iz vremena njegove vladavine je izdata 88.- 89.g., i posvećena je laureatu Titu (sinu cara Vespazijana). Reč je o bronzanoj kovanici od pola jedinice, kovanoj u Tiberijasu, na pročelju latinski natpis KAICAP CEBACTW AVTOK TITO, bista laurata, a na poledini grčki natpis ΕΤΟ – ΚΘ ΒΑ / ΑΓΡΙ – ΠΠΙΑ (AGRIPA), i lik božice Nike (Viktorije) sa granom palme na ramenu, a desnom rukom držeći venac (slika dole).

„Tirski šekel” - Novac kojim se plaćala taksa za jevrejski Hram

Za vreme Drugog Hrama u Jerusalemu obaveza svakog muškarca Jevrejina starijeg od 20 godina bila je da plaća godišnju taksu (porez) za Hram. To je bilo u duhu jevrejskog zakona. Visina te godišnje takse (poreza) je bila pola ($\frac{1}{2}$) šekela. Jedini novac koji je bio prihvaćan za plaćanje tog poreza je bio šekel. Pošto je to vreme čestih i burnih političkih (i vojnih) događanja i previranja, šekel nije bio uvijek u svakodnevnoj komercijalnoj upotrebi, pa jevrejski poreznici nisu uvek bili u prilici da raspolažu sa njim. Zato su hramski sveštenici morali da pronađu mehanizam prevazilaženja ovoga problema. Rešenje je nađeno u srebrenom šekelu koji se kovao i izdavao u feničanskom gradu Tir, u novcu poznatom kao „Tirski šekel”. Naime, u to vreme priobalni grad Tir (današnji Liban) je zahvaljujući trgovini doživljavao svoj ekonomski, politički i vojni procvat i prosperitet. Srebrni šekel i pola šekela koji je kovao i izdavao Tir u vremenu od 126.g.p.n.e. do oko 66.g. postao je najznačajniji novac feničansko-judejske regije, zamjenjujući novac Aleksandra Velikog. Izdavao se u velikom broju, pravljen od kvalitetnog srebra i bio je jedini prihvaćeni novac (uz šekel) kojim se plaćala hramska taksa (iako se on svojim motivima na novčanici - portretima feničanskih bogova i vladara – kosio sa trećom jevrejskom Božijom zapovedi).

Najčešći motiv na tirkim srebrenim novčanicama je bio Melkart (Baal) vrhovni bog grada Tira (Milk- Qart – „Kralj grada”), a na poledini stilizovani orao koji desnom kandom drži brodsko kormilo i natpis na grčkom „Tir Sveti i Neprikosnoveni” i godina uzdavanja kovanice. To vreme se računalo od godine sticanja samostalnosti od dominacije seleukidske grčke Sirije (slika dole).

Srebrni šekel, godina kovanja 90.- 89.g.p.n.e.

Srebrni polu šekeli, nečitko, pretpostavljena godina kovanja između 18.g.p.n.e. i 69.g.

Srebrei polu ŝekel, godina kovanja 37.-38.g.
(Tirŝka 163 godina)

Srebrei polu ŝekel, godina 39.-40.g.
(Tirŝka 165 godina)

Srebrei polu ŝekel, godina kovanja 42.-43.g.
(Tirŝka 168 godina)

Srebrei polu ŝekel, godina 47.-48.g.
(Tirŝka 173 godina)

Srebrei polu ŝekel, godina kovanja 56.-57.g.
(Tirŝka 182 godina)

Srebrei polu ŝekel, godina 64.-65.g.
(Tirŝka 190 godina).

Nakon ŝto je Tir u godinama poslednjeg veka stare ere doŝao pod uticaj Rima pogorŝali su se uslovi njegovog izdavanja, pa i kvalitet kovanica. To izaziva nedoumice da li su pojedine serije kasnijih novčanica bile kovane u Tiru ili Jerusalemu od strane Heroda Velikog. One zadrŝavaju izgled Tirskog ŝekele, sirovije su i grublje obrade i stila, ali ipak odrŝavane ĉistoće srebra potrebne za plaćanje Hramske takse. Ipak, dakle, za pojedine kovanice kasnijeg vremena ne moŝe se sa sigurnošću reći da li su kovane u Tiru ili u Jerusalemu.

Jevrejski novac iz vremena Prvog jevrejskog ustanka (66. – 70.g.)

Vladavina poslednjeg jevrejskog vladara iz dinastije Herod - Heroda Agripe II - bila je suviše podređena podaničkom statusu prema moćnom rimskom carstvu. To se posebno odnosi na vreme vladavine cara Nerona (vladao od 54.- 68.g.) kada on postavlja svog izaslanika Flora (64.-66.g.) za prokuratora Judeje. Stalni pritisci na jevrejski narod i politički i verski i kulturološki, kao i finansijski, konačno su rezultirali pobunom koja prerasta u oružani ustanak protiv Rima. Nažalost, Agripa II se u tom ustanku priklanja (i sklanja) kod svojih rimskih patrona. Rimljani su u tom trenutku zatečeni i zauzeti svojim unutrašnjim sukobima posebno nakon smrti (samoubistva) Nerona i borbe njegovih naslednika oko preuzimanja vlasti. Ustanici predvođeni Zelotima (strankom ekstremnih rodoljuba) i pod vodstvom Johanana Galilejskog i Šimona Bar Giore, vrlo brzo zauzimaju Jerusalem i obezbeđuju mogućnost jevrejskog slobodnog pristupa i molitve u jevrejskom Hramu, kao i raspolaganje njegovom prilično bogatom blagajnom.

Srebrni novac koji je zatečen u blagajni a koji je najvećim delom predstavljao „*Tirski novac*“, u kom se u to vreme ubirala taksa za Hram, iskorišćen je za kovanje novca ustanika. Tako su nastale najlepše i najpoznatije jevrejske novčanice i prvi jevrejski novac kovan od srebra. Apoenska vrednost mu je bila od jednog šekela, pola šekela, a ređe i četvrt vrednosti. Kovan je u Jerusalemu.

Na pročelju ovih novčanica je uz prikazani motiv (crtež) pehara *Omer*, sa obrubom od bisera, u gornjem delu upisana i godina ustanka (npr. godina 2, 67.-68.g.) okružena hebrejskim natpisom „Šekel Izraelski“, a na naličju stabljika sa tri cveta

šipka (nara), okružena hebrejskim natpisom „Sveti Jerusalem“.

Dosta su retki primerci ove novčanice pronađeni iz prve godine ustanka bilo apoena jednog, pola ili četvrt vrednosti srebrenog šekela (slika dole).

Jedan šekel, godina 1, 66.-67.g.

Pola šekela, godina 1, 66.-67.g

Postoje dva primera prototipa (uzorka) crteža sa redom tački(ca) koje okružuju ovaj nacrtani simbol. Jedan primerak je novčanica od jednog srebrenog šekela, i dva primerka novčanica vrednosti četvrt srebrenog šekela (iz prve i četvrte godine ustanka) (slika dole).

Jedan šekel, prototip, godina 1, 66.-67.g,

Četvrt šekela, prototip, godina 1, 66.-67.g.

Godina druga (slika dole).

Jedan šekel, godina 2, 67.- 68.g.

Pola šekela, godina 2, 67.- 68.g.

Goodina treća (slika dole).

Jedan šekel, godina 3, 68.- 69.g

Pola šekela, godina 3, 68.- 69.g.

Godina četvrta (slika dole).

Jedan šekel, godina 4, 69.- 70.g.

Pola šekela, godina 4, 69.- 70.g.

Četvrt šekela, prototip, godina 4, 69.- 70.g.

Godina peta (slika desno).

Vrednost jedan srebreni šekel, 70.- 71.g., vrlo retka novčanica (slika desno).

Pored ovih srebrenih šekela ustanici su kovali i izdavali i bronzane novčanice vrednosti *prutaha*. Ove novčanice su se izdavale u vreme druge i treće godine ustanka. One su na pročelju sadržavale lik (obris) amfore (na kovanicama iz druge godine sa nepokrivenim otvorom, a na kovanicama treće godine sa amforom pokrivenom sa šiljstim poklopcem), a na poledini datumom izdavanja napisan na hebrejskom (npr. godina 2 - SHANAT SHTYM), 67.- 68.g., listom vinove loze na grančici i britkom parolom ispisanom na hebrejskom jeziku LHROT ZEON - „Oslobođenje (sloboda, iskup, spasenje) Ciona“.

Bronzane novčanice iz druge godine ustanka (slika dole).

Sledeće su bronzane novčanice iz treće godine ustanka (napisano hebrejskim), 68.- 69.g., a na poledini na hebrejskom jeziku LHROT ZEON - „Oslobođenje (sloboda, iskup, spasenje) Ciona“. Ove novčanice imaju prikaz amfore, ali zatvorene sa šiljastim poklopcem (slika dole).

Pronađena je i jedna retka novčanica, sirova, gruba i neobrađena izgleda. Ovo upućuje da je ona verovatno iskovana od Jevreja odvojenih od Jerusalema, ali

po ugledu na jerusalemske kovanice, takođe 3 godina ustanka, 68.- 69.g., bronzna, apoenske vrednosti *prutaha*, ne zna se tačno mesto kovanja (slika dole).

Motivom (crtežom) na novčanicama i njenom apoenskom vrednošću, kao i samim natpisom, se razlikuju novčanice iz četvrte godine ustanka. Od bronzane su, apoenske vrednosti osmine šekela (koja nije upisana na samoj novčanici).

Na pročelju na hebrejskom je napisano „Za spas (spasenje) Ciona“ unutar kog je kup (čaša) sa bisernim (perlastim) obrubom, a na poleđini na hebrejskom ispisano „Godina četvrta“, 69.- 70.g., *Lulav* (mirta, palma i uvezano granje vrbe), a sa obe strane *etrog* (mali limunčić).

Interesantno je da motivi (prikazani plodovi) na ovim novčanicama odgovaraju pobrojanim plodovima iz citata u Bibliji (Levitski zakon; 23: 39-43) posvećenih Božijoj uputi o praznovanju praznika Sukot (praznik senica); plodovi voća (*etrog*), palmina grana, grana mirte, potočna vrba (*lulav*) (slike dole).

Pored pomenutih novčanica osmine vrednosti šekela (slika gore), kovane su i bronzane novčanice od apoenske vrednosti pola šekela i četvrtine šekela i sa nešto drugačijim motivima (crtežima) na tim novčanicama.

Na prednjoj strani je ilustrovan veliki *etrog* (plod limuna) oko koga je hebrejski ispisana apoenska vrednost - „*Reva* (četvrtina) šekela“, a na poledini dva *Lulava* (mirta, palma i uvezano granje vrbe) (slika levo).

Kod novčanice vrednosti pola šekela na pročelju je na hebrejskom ispisana apoenska vrednost „*Kaci* (pola) šekela“, a unutar toga slika dva *lulava* i *etrog* (plod limuna), a na poledini slika palmine grane i dve košare oko nje, sa hebrejskim natpisom „*Za spas (spasenje) Ciona*“ (slika desno).

Epilog Prvog jevrejskog ustanka

Za starešinu vojske jevrejskih ustanika u Galileji postavljen je Jozef ben Matatja, koji će se posle vojno neravnopravnog otpora rimskoj vojsci, na koncu predati rimskom generalu Vespazijanu i pod romanizovanim imenom Josif Flavije postati poznati hroničar (istoričar) toga vremena i autor poznate istorijske knjige „*Judejski rat*“, koja govori upravo o otporu i borbi Jevreja protiv Rima i o Prvom jevrejskom ustanku.

Tit Flavije Vespazijan, Neronov najbolji general, izlazi kao popednik u borbi za naslednika Neronove vlasti i ustoličava se u Rimu kao imperator 69. godine (vladao od 69. – 79.g.). On će poslati za komadanta rimskih legija u Judeji svoga sina Tita koji će skršiti jevrejski ustanak, osvojiti i opustošiti Jerusalem i konačno razoriti i spaliti jevrejski Hram 70. godine. Poslednje uporište ustanika, Masada, pašće 73. godine masovnim samoubistvom poslednjih 960 njenih branilaca posle trogodišnje opsade od strane 10. rimske legije pod komandom rimskog generala Flavijusa Silve.

Rimski novac kovan u slavu osvajanja Judeje - „Judea devicta, Judea Capta“

U čast rimske pobeđe nad jevrejskim ustanicima u Rimu je organizovana velika svečanost, a trijumfalnu povorku rimske legije predvodio je sam car Vespazijan u pratnji svojih sinova Tita i Domicijana. Vođa jevrejskog ustanka Šimon Bar Giora je javno obešen, a Johanana Galilejski doživotno zatočen.

Slika ove svečane povorke uklesana je na trijumfalnom luku koji je specijalno podignut u Rimu u čast ove pobeđe i „Tita osvajača Judeje“ (slike levo).

Trijumf ove pobeđe ovekovečen je i izdavanjem posebnog novca sa likom uplakane Jevrejke pod palminim drvetom (alegoričnim simbolom Judeje) i sa latinskim natpisom „Judea devicta, Judea capta“ – „Judeja poražena, Judeja osvojena“.

Interesantno je da crteži na rimskim novčanicama izdatim ovim povodom reflektuju predskazanje i proroštvo opisano u starozavetnim „Knjigama proroka“ i odeljku „Jerusalemske udovice“; „Jerusalem se ruši, i pada Judeja...Muževi tvoji od mača će pasti...Vrata će tvoja kukat i tugovati, na zemlji ćeš sedeti napuštena.“ (Isaia; 3: 8, 25 – 26).

Veliki broj novčanica je izdat u ime ove pobeđe, veličajući njene aktere Vespazijana i Tita. Šta više, tokom nekoliko sledećih desetina godina ove kovanice su bile zvanični novac pokorene Judeje u svakodnevnoj komercijalnoj upotrebi, sa određenim varijacijama samih motiva (slika) na njima i samog teksta (sa natpisom IUDAEA /Judeja/ ili IUDAEA CAPTA /Judeja osvojena/ ili samo skraćenica IVD CAP ili samo CAPTA ili IUDAEA DEVICTA /Judeja poražena/).

Najveći broj je izdato kao srebreni dinari (*denarius*), kovani u Rimu između 69.- 70./71.g., u vreme posle Vespazijanove pobede nad ustanicima u Galileji i njegovog ustoličenja u Rimu kao imperatora. Na pročelju je portret Vespazijana i latinski tekst IMP CAESAR VESPASIANVS AVG (što već upućuje na njegovu imperatorsku titulu), a na poleđini zarobljena Jevrejska u potlačenom stavu ispod rimskog trijumfalnog oružja i natpis IVDAEA – JUDEJA (slika dole).

Sledeći tip novčanica srebrenog dinara je izdat 79.g. u Rimu. Na pročelju je portret Vespazijana i latinski natpis koji upućuje na njegovo ime i titulu IMP TITVS CAES VESPASIAN AVG P M, a na poledini prikaz vezanog jevrejskog zarobljenika koji kleči pred trijumfalnim rimskim oružanim pobjednikom (slika dole).

Kovane su i novčanice koje nisu dinari (*denarius*) već sekterijani (*sestertius*). Kovane su u Rimu 71.g. Na pročelju je latinski natpis IMP CAES VESPASIAN AVG (Vespazijanovo ime i titula) i njegov portret, a na poledini latinski natpis IVDAEA CAPTA (Osvojena Judeja) i lik skrušene (pokunjene) Jevrejke pod palminim drvetom naspram Vespazijana koji trijumfalno stoji u vojnoj odori, sa kopljem u ruci i nogom na šlemu, a u sredini dva slova S C, što upućuje da je novčanica izdata uz odobrenje rimskog Senata (slika dole).

Bronza, portret laureata Tita, i skraćeni natpis IVD CAP (Osvojena Judeja) i neuobičajenije mesto upisa SC (odobrenje senata), sa strane a ne u dnu (slika levo).

Iste takve novčanice sekterijani (*sestertius*), ali srebrni, dve sa tekстом IVDAEA CAPTA, a dve sa skraćenicom IVD CAP (slika dole).

Posebne su novčanice od bronce, kovane i izdate u Cezareji (grad i luka koju je podigao Herod Veliki) između 71.- 73.g., na pročelju na latinskom napisano AYTOKP TITOC KAICAP (kovane su i na grčkom AYTOKP TITOC KAICAP), posvećene vespazijanovom sinu Titu čiji je portret i dat, a na poleđini na grčkom jeziku napisano IOYΔΑΙΑΣ ΕΑΛΩΚΥΙΑΣ (Judeja pokorena) a ispod rimskog vojnog znamenja Jevrej(ka) vezan(a) sedi, naspram položenog štita (slika dole).

Od ovih se izdvajaju slične novčanice, bronza, kovane u Cezareji (Herodovoj), 71.- 73.g., sa rimskim tekstom AYTOKP TITOC KAICAP, ali na pročelju uz isti grčki tekst IOYΔAΙΑΣ ΕΑΛΩΚΥΙΑΣ (Judeja pokorena) je lik božice Nike (Viktorije - Pobeđe) (slika dole).

I posebno novčanice sa natpisom IVDAEA DEVICTA (Judea Devikta – Judeja poražena /pokorena/) (slika dole).

Srebrni dinar, godina izdanja 75.- 76.g., na pročelju latinski ispis „Vespazijan imperator“ i njegov portret, a na poleđini Jevrejka vezanih ruku stoji pored palme (alegorični simbola Judeje).

Novčanica zlatnog aurea (*aureus*), na pročelju latinski ispis „Vespazijan imperator“ i lik laureata, a na poledini lik božice Nike (Viktorije – Pobede) i latinski ispis IVDAEA DEVICTA (Judeja Devikta – Judeja poražena / pokorena/) (slika gore).

Prigodne novčanice rimskih imperatora Nerva i Hadrijana

Posle smrti imperatora Domicijana rimski senat dovodi na presto starijeg senatora **Nerva (vladao 96.-98.g)**. Bio je liberalniji vladar. Jedna od prvih reformi koju je uveo ticala se važnog odeljka prikupljanja godišnje takse od Jevreja. Tu taksu (porez) su rimljani zvali „Fiscus Judaicus“ i ona je iznosila pola šekela (što je bio ekvivalent dva rimska dinara). Rimski ubirači takse su to prikupljanje novca provodili vrlo revnosno i do tada na uvredljiv način utvrđivanja ko je Jevrej a ko ne, javnim uvidom u cirkumciziju – obrezanost poreznika. Tom reformom se ukida taj javni način identifikovanja Jevreja, ali sama obaveza plaćanja te takse ostaje i dalje.

U znak obeležavanja ove reforme koja se odnosila na pomenutu taksu za Jevreje (Fiscus Judaicus) Nerva izdaje prigodnu novčanicu - veliki bronzani *sesterius*. Ova retka novčanica osim portreta laureata Nerva i latinskog ispisa njegovog imena na pročelju, na poleđini oslikava motiv palminog drveta (sada već ustaljenog simbola za Jevreje i Judeju) i latinski natpis FISCI IVDAICI CAL VMNIA SVBLATA (Uvreda na ime „Jevrejske takse“ je uklonjena) (misli se na način utvrđivanja ko je Jevrej). I na ovoj kovanici je upisano SC što upućuje da je izdata sa odobrenjem rimskog senata (slika dole).

Posle sloma Prvog jevrejskog ustanka i kraja vladavine poslednjeg jevrejskog vladara Agripe II (iz dinastije Herod) 95. godine, jevrejska država je svedena na status provincije rimske imperije. Uprava zemljom predata je rimskom prokuratoru. Kada je na rimski presto 117.g. stupio car **Hadrijan (vladao 117.- 138.g)** to je stvorilo dozu optimizma među Jevrejima, obzirom na njegovu proklamovanu politiku pomirenja i oživljavanja ekonomije i obnovu i gradnju gradova, javnih zgrada i cesti u celom carstvu. To se odnosilo i na obnovu Jerusalema kao grada što je obećavalo poboljšanje kvaliteta života u celom regionu.

130. godine Hadrijan dolazi u posetu i u provinciju Judeju. Tim povodom iskovan je više prigodnih novčanica, bronzani *sesterius*, na kojoj je na pročelju portret laureata Hadrijana i ispisano njegovo ime, a na poleđini latinski natpis ADVENTIVI AVG IVDAEA (Poseta cara Judeji), sa prikazom imperatora kako prima Jevrejku sa dvoje dece koji nose u ruci granu palme, a u pozadini se vidi žrtvenik koji simbolizuje njegov planirani oltar za rimskog boga Jupitera.

A upravo taj njegov plan da obnovi jevrejski Hram u Jerusalemu, ali da u njemu podigne kip rimskog boga Jupitera bio je povod za Drugi jevrejski ustanak.

Jevrejski novac iz vremena Drugog jevrejskog ustanka (132.- 135.g.)

Vođa Drugog jevrejskog ustanka bio je Šimon Bar Kohba, na aramejskom „Sin zvezde“, što je simbolično upućivalo na mesijansku poruku iz Biblije o očekivanju i nadi: „...od Jakova zvezda (kohba) izlazi, od Izraela žezlo se diže...“ (Knjiga brojeva; 24: 17). Šta više, mudri i cenjeni Rabi Akiva, duhovni vođa ustanka, proglašava ga i za samog mesiju.

Njegovo ime „Šimon“ pojavljuje se na svim novčanicama koje su izdate u vreme Drugog jevrejskog ustanka, osim na nekoliko kovanica koje su izdate na početku ustanka sa upisanim imenom „Elazar sveštenik (Kohen)“ koji je verovatno bio Bar Kohbin stric.

Srebrei dinar, 132.-133.g., i natpis "Elazar sveštenik"

Bronzani novčić, 132.-133.g., "Elazar sveštenik"

U odnosu na Prvi jevrejski ustanak kada su ustanici mogli koristiti (i koristili su) za kovanje svog novca blagajnu (trezor) Hrama i u njemu sakupljeni srebrei novac (od godišnje takse – poreza koji su po jevrejskom zakonu plaćali svi Jevreji stariji od 20 godina), u vreme Drugog ustanka hramske blagajne i novca iz nje više nije bilo.

Da bi ipak iskazali svoj suverenitet u ponovo proglašenoj oslobođenoj državi, ustanici pristupaju izdavanju svoga novca. Dali su da se prikupi sav rimski srebrei novac koji je cirkulisao i korišćen je u to vreme u Judeji (kao što su *tetradrahme*, *drahme* i *dinari*) kao i razni bronzani grčki i feničanski novci, a posebno novac koji se izdava i kovao u gradovima Aškelonu i Gazi. Sa tog novca je skidan originalni otisak (ucrtani motiv – slika i natpis) i upisivani su (ucrtavani) jevrejski motivi i simboli sa hebrejskim natpisima koji su iskazivali nadu u obnovu jevrejskog Hrama u Jerusalemu. Vreme izdavanja tih novčanica se računalo po početku samog ustanka pa su na novčanice upisivane godine od početka ustanka, np. „Godina prva“, „Godina druga“, „Godina treća“. U prve dve godine najčešće upisivani tekst uz godinu je bio „Godina prva (druga) slobode (spasa) Izraela“ i „Godina prva (druga) slobode (spasa) Jerusalema“, ali u trećoj godini ustanka kad je otpor postajao sve teži, menja se tekst, u nadu koja se iskazuje natpisom „Za slobodu Jerusalema“. Prikazi, slike, motivi koji su ucrtavani na novčanice su najčešće Hram, muzički instrumenti (lira, trube), obredno posuđe iz Hrama, amfora, palmina grana, list vinove loze, grozd grožđa, *lulav* (mirta, palma i uvezano granje vrbe) i *etrog* (mali limun) koji simbolizuju jevrejski žetveni praznik Sukot. Prikazi Hrama, posebno na srebreim *tetradrahmama*, novčanicama koje se u *Mišni* (Zbirci jevrejskih zakona zasnovanih na usmenoj tradiciji koju su sastavili rabini i koja čini prvi deo Talmuda) nazivaju „*sela*“, smatraju se najlepšim i najznačajnijim verskim motivima prikaza Svetinje nad Svetinjama (Hrama u Jerusalemu) ikada prikazanim na antičkom jevrejskom novcu.

Srebrna *sela*, 132.-133.g., prikaz Zavetnog kovčega u Hramu, natpis „Jeusalem“ oko Hrama, a na poledini prikaz *lulava* i *etroga*, i ime Bar Kohba (slika levo).

Srebrna *sela*, 133.-134.g.. Karakteristično za novčanice druge i treće godine ustanka da se na njima počinje pojavljivati crteži zvezde iznad Hrama, što očito simbolizuje Bar Kohbin nadimak „Sin zvezde“ i „Jakovljeve lestve“ (*Knjiga Postanka*; 28:12) (slika levo).

Srebrene *sele*, 134.-135.g., prikaz Zavetnog kovčega u Hramu, natpis „Jeusalem“ oko Hrama, zvezda iznad Hrama i „Jakovljeve lestve“ (*Knjiga Postanka*; 28:12), a na poledini prikaz *lulava* i *etroga*, i ime Bar Kohba (slika gore).

Srebrene *sele*, 134.-135.g., prikaz Zavetnog kovčega u Hramu, natpis „Jeusalem“ oko Hrama, ali iznad Hrama talasasta linija koja moguće dekorativno predstavlja lozu od grožđa. U podnožju Hrama „Jakovljeve lestve“ (*Knjiga Postanka*; 28:12) (slika levo).

Rađene su razne varijante motiva (slika i tekstova) na postojećim rimskim srebrnim dinarima, koje su Jevreji na hebrejskom zvali „*zus*“. Neke od tih novčanica su imale u natpisu ili puno ime Bar Kohbe na hebrejskom kao „Šim'on“ ili skraćenu formu tog njegovog imena na hebrejskom kao „Šim“, i simbole koji asociraju na jevrejski Hram u Jerusalemu; grana palme, amfora, grozd grožđa, lira, hramske trube, i hebrejski ispis „Godina 1“, „Godina 2“, „Godina 3“, a na poledini hebrejski ispis „Za slobodu Jeusalema“ (slika dole).

Srebreni dinar (*zus*), 133.-134.g., unutar lovorova venca hebrejski ispis imena „Šim'on", a na poleđini hebrejski ispis „Godina druga..." i slika truba

Srebreni dinar (*zus*), 134.-135.g., unutar lovorova venca hebrejski ispis punog imena „Šim'on", a na poleđini hebrejski ispis „Godina treća..." i grana palme

Srebreni dinar (*zus*), 134.-135.g., na pročelju grozd grožđa, i hebrejski ispis punog imena „Šim'on", a na poleđini grana palme (slika desno).

Srebreni dinar (*zus*), 133.-134.g., grozd grožđa i lira

Srebrena *tetradrahma*, sa prikazom *lulava* (mirta, palma i uvezano granje vrbe) i *etroga* (mali limun), simboli jevrejskog žetvenog praznika Sukot, a oko toga hebrejski ispis „Godina prva slobode (spasa) Izraela" (slika levo).

Najređe od svih novčanica izdatih tokom Drugog jevrejskog ustanka su velike bronzane novčanice (28-35 mm) za čiju su izradu najčešće korišćeni rimski *sesteri*. Takve pronađene novčanice su bile lošijeg kvaliteta, često oštećenije i kadkad sa nejasno čitljivim natpisima (ispisima). Oštećenja su nastajala i prilikom samog prebrisavanja postojećeg rimskog zapisa i portreta rimskog imperatora i ugraviranja novog hebrejskog zapisa i motiva (crteža). Na tim najvećim kovanicama unutar lovorovog venca upisano je (ugravirano) puno ime Bar Kohbe „Šim'on vladar (*nasi*) Izraela“, a na poledini amfora (čija predpostavljena funkcija je da služi kao sud u kome se čuva ulje za paljenje hramske menore (sedmokrakog svećnjaka) (slika dole).

Velika novčanica, bronza, 133.-134.g., unutar lovorova venca upisano „Šim'on" - vladar (*nasi*) Izraela, a na poledini amfora i hebrejski ispis „Godina 2..."

Korišćene su i novčanice promera 24-26 mm, sa motivom (slikom) lista (grane) vinove loze na pročelju, a na poledini stablo palme sa sedam grana, koje očito simbolizuje sedmokraki svećnjak (menoru) iz jevrejskog Hrama u Jerusalemu pošto se sam svećnjak smatrao suviše svetim da bi se direktno prikazivao na novčanicama (sa izuzetkom male bronzane kovanice na kojoj je prikaz menore, izdate u poslednjim danima vladavine Antigone Matatija, poslednjeg jevrejskog vladara iz dinastije Hašmonejaca). Sa obe strane palminog drveta ugravirano je (ispisano) na hebrejskom ili puno ime „Šim'on vladar (*nasi*) Izraela" ili kraći ispis imena „Šim" (slika dole).

Bronza, 133.-134.g., „Godina 2 slobode (spasa) Izraela", a na poledini Šim'on

Bronza, 134.-135.g., „Godina 3 za slobodu (spas) Jerusalema", Šim'on

Bronza, 132.-133.g.

Bronza, 133.-134.g.

Sledeći tip novčanica je takođe od bronz, ali promera 20-24 mm, sa, na jednoj strani motivom (crtežom) uspravne palmine grane unutar lovorova venca, a okolo ispis „Šim'on vladar (*nasi*) Izraela", a na drugoj strani kovanice slika muzičke lire, široke sa 4-6 struna, ili uske sa 3 strune, i ovisno od godine ustanka hebrejski ispis „Godina...” (slika dole).

Bronza, 132.-133.g., široka lira sa 4-6 struna (slika levo).

Bronza, 134.-135.g., uska lira sa 3 strune, „Godina 3...”

I konačno najmanji tip bronzanih novčanica promera 18-21 mm, sa motivom grozda grožđa i hebrejskim natpisom „Godina prva spasa Izraela” ili „Godina druga slobode Izraela” ili „Za slobodu Jerusalema” (u trećoj godini), a na poledini palmino drvo sa sedam grana i grozdovima datula i hebrejski natpis (početkom prve godine ustanka) „Elazar sveštenik”, zatim natpis „Jerusalem”, što se nastavlja pisati i na kovanicama druge godine ustanka, i konačno u trećoj godini ustanka se menja u ispis „Šim'on” (slika dole).

Bronza, 18-21 mm, 132.-133.g., a na poledini „Elazar sveštenik“

Bronza, 18-21 mm, 133.-134.g., a na poledini „Jerusalem“

Bronza, 18-21 mm, 134.-135.g., a na poledini „Šim'on“

Epilog Drugog jevrejskog ustanka

Procenjuje se da je tokom tri i po godine borbi u Drugom jevrejskom ustanku poginulo oko pola miliona Jevreja, a po ugušivanju ustanka hiljade su prodati u ropstvo. Car Hadrijan je protiv ustanika poslao svog najboljeg generala Julija Severa. Vođa ustanka Šimon Bar Kohba se posle pada još od ranije porušenog Jerusalema povukao u tvrđavu Betar pored Jerusalema, koju su rimske legije napale i konačno osvojile 135 godine. Bar Kohba gine u tim borbama, a Rabi Akiba je uhapšen i ubijen. Posebnom molitvom koja se čita na jevrejski praznik Jom Kipur (dan Pokajanja i posta) i na Tišabeav, odaje se pošta uspomeni na ove mučenike. I rimski gubici u ovim borbama su bili toliko veliki da je Hadrijan prilikom slanja svog pisanog izveštaja rimskom Senatu preskočio iskazati uobičajenu frazu u ovakvim prilikama; „Ja i moje legije smo dobro“.

Posle ove pobede Hadrijan obnavlja Jerusalem, ali mu daje rimsko ime Aelia Capitolina (po svom porodičnom imenu Aelia /Elija/ i po brežuljku Kapitol u Rimu) i zabranjuje Jevrejima povratak u njega, a celoj jevrejskoj Judejskoj zemlji daje ime Palestina, po njihovim starim protivnicima Filistejcima, narodu koji je već davno iščezao sa istorijske scene.

Novac koji je kovan za vreme ovog ustanka spada u numizmatički najlepše primerke antičkog jevrejskog novca (slika dole).

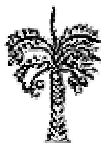

Srebrena kovanica *sela*, prikaz Zvetnog kovčega u Hramu, i zvezda (simbol aramjeskog imena vođe ustanka Šimona Bar Kohbe - „Sin zvezde“) iznad Hrama, a ispod „Jakovljeve lestve“ (*Knjiga Postanka; 28:12*) „koje vode u nebo i daju čovečanstvu mogućnost da se uzdigne u više stanje svesti“

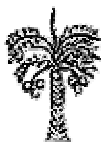
Novac sa „jevrejskim tematom” - Unikati i rariteti

Reč je o retkim novčanicama (kovanicama) koje za svoj sadržaj imaju određeni „jevrejski aspekt” bilo u slici ili tekstu. One su ili jasno definisane ko ih izdaje i kada i šta je na njima prikazano (ali su retke) ili su nejasnog motiva koji prikazuju (šta i koga prikazuju) ili nejasnog porekla (ko ih je izdao).

Prva takva novčanica je rimski dinar izdat 54.g.p.n.e. od strane Aula Plautija (*Aulus Plautius*) rimskog *curule aedile* sudije (poglavara, zvaničnika) koji reguliše i kontroliše rad tržnica i trgovanja u njima, u rimskim provincijama (što uključuje i Judeju). Osim portreta samog Aula Plautija na pročelju i ispisa njegovog imena na latinskom jeziku, na poledini je prikaz osobe koja nudi maslinovu granu, dok uzdama drži kamilu i latinska inskripcija (natpis) *BACCHIVS IVDAEVS* (Bacchius) „Bakius Jevrej (Judejac)”, čiji identitet još uvek nije poznat (slika dole).

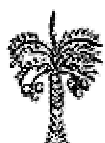
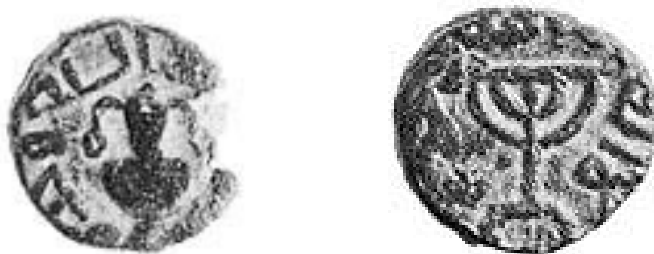
Sledeća unikatna novčanica je nepouzdanog datuma izdavanja, a odnosi se na Jevreje na ostrvu Kipru.

U vremenu od 114.–117.g. (vreme između Prvog i Drugog jevrejskog ustanka protiv rimljana u Judeji) među Jevrejima dijaspore u rimskim provincijama, za vreme režima rimskog imperatora Trajana (98.-117.g.) izbija pobuna. Koristeći rimsku zauzetost ratom sa Partijom (Parčanskom državom) Jevreji u Egiptu, na Kipru i u Mesopotamiji dižu pobunu. Na Kipra su se pobunili i masakrirali tamošnje pagane (rimljane) u velikom broju. U cilju suzbijanja ove pobune Trajan šalje svog vojskovođu Lusija Kvijeta koji uspeva da obuzda i uguši pobunu. Pošto je pobuna ugušena pobijeni su ili proterani skoro svi Jevreji sa ostrva, a bio je zabranjen i dolazak bilo kog Jevreja na ostrvo, pa čak i brodolomnika. Ipak, deo jevrejskih žitelja Kipra je opstao i ostao i 610. godine se u priličnom broju priključio novoj pobuni protiv Herakla (Herkula).

Ova novčanica iz tog vremena jevrejskih pobuna, za koju se pretpostavlja da je sa Kipra, nečitkog je datuma izdavanja, sa prikazom na pročelju sedmokrakog svećnjaka, okruženog nečitim natpisom na grčkom jeziku, a poledina je prazna (neoslikana) (slika dole).

632. godine arapski vođa Omar Ibna al Hatav osvaja Judeju (Palestinu), a 638.g. i Jerusalem. Ovaj Umajadski kalif daje kovati više varijanti malih bronzanih kovanica (novčanica) nejasne (nepoznate) apoenske vrednosti, a dosta njih je imitacija ranijih jevrejskih novčanica (kovanica). Imitacije crteža amfore (kao na jevrejskim bronzanim kovanicama *prutaha* iz Prvog jevrejskog ustanka) i petokrakog svećnjaka (kao alegorija menorae na novčiću poslednjeg jevrejskog vladara iz dinastije Hašmonejaca – Matatije Antigone) jako podsećaju na motive na pojedinim jevrejskim antičkim novčanicama (slika dole).

Sve do početka 20-tog veka „čekalo se“ ponovno pojavljivanje imena „Izrael“ na nekoj novčanici (kovanci). To je učinjeno na engleskim novčanicama (metalnim kovanicama) koje su izdate od strane Britanske mandatne uprave nad Palestinom. Prve novčanice izdate između 1927.-1946.g. imaju ispisan skraćeni hebrejski oblik imena „Izrael“ kroz hebrejski natpis „E(rec) Y(srael)“ što u prevodu sa hebrejskog znači „Zemlja Izrael“, apoenske vrednosti 100 *mila* (slika dole).

Konačno, puni ispis imena „Izrael“ (napisano na hebrejskom i na arapskom) pojavljuje se na prvoj metalnoj novčanici izdatoj 1948. godine od izraelskih autoriteta, neposredno posle ponovne uspostave slobodne i obnovljene Države Izrael. Zanimljivo je i upečatljivo da je ova prva kovanica moderne države Izrael, vrednosti 25 *mila*, na poledini sadržavala prikaz (sliku) grozda grožđa, istog onog koji se pojavljuje na jednoj od poslednjih kovanica antičkog Izraela (Judeje) izdatoj od ustanika Drugog jevrejskog ustanka Bar Kohbe 132.-135.godine (slika dole).

Izraelska novčanica iz 1948.g.sa motivom (slikom) grozda grožđa

Kovanica dinara Bar Kohbe iz 134.-135.g. sa istim motivom grozda grožđa

Kovani novac modernog Izraela

Kada je novi izraelski šekel uveden kao platežna jedinica moderne države Izrael 1985. godine, veliki uticaj na njegov izgled imao je antički istorijski jevrejski novac. Motivi uzeti za oslikavanja tog savremenog izraelskog kovanog (metalnog) novca preuzeti su sa autentičnog novca antičkog izraela i Judeje. Time se želeo istaći hiljadugodišnji kontinuitet jevrejskog novca što je veoma uočljivo na današnjim metalnim novčanicama (slike dole).

Grozđ grožđa sa Bar Kohbinog novca (132.-135.g.)

Tri klasa ječma sa novčanice Agripe I (37.-44.g.)

Tri zrela nara, motiv sa sinagoge u Kapernaumu

Drvo palme sa Bar Kohbinog novca (132.-135.g.)

List vinove loze sa novca iz Prvog jevrejskog ustanka (66.-70.g.)

Tri grane palme sa novca iz Prvog jevrejskog ustanka (66.-70.g.)

Cvet (drvo) nara sa novca iz Prvog jevrejskog ustanka (66.-70.g.)

Cvet ljiljana sa novca iz vremena Hirkana I (134.-104.g.p.n.e.)

Sedmokraki svečnjak (menora) sa novčića Matatije Antigone (40.-7.g.p.n.e.)

Lulav između dva etroga, 4 god. Prvog jevrejskog ustanka, 69.g.

Sidro sa novca Aleksandra Janaja
(76.-103.g.p.n.e.)

Lira sa 3 strune, Drugi jevrejski ustanak
Bar Kohbe (132.-135.g.)

Lira sa 4 strune, Drugi jevrejski ustanak
Bar Kohba (132.-135.g.)

Amfora dvoručna, Prvi i Drugi
jevrejski ustanak

Čaša (kup), Prvi jevrejski ustanak
(66.-70.g.)

Dupli rog izobilja, Jovan Hirkan I
(134.-104.g.p.n.e.)

Motiv antičke galijske sa novca Heroda
Arhelaja (4.g.p.n.e.- 6.g.)

Višestruna lira sa antičkog pečata sa
hebrejskom inskripsijom - natpisom
(Madana, kraljeva kći)

Amblem države Izrael – menora sa reljefa
„Slavoluka Titu“

Tipični kapitol sa stuba iz antičkog
perioda Izraela (10-7 vek p.n.e.)

Palmino drvo sa 7 grana (simbol menore) i dve korpe datula, Prvi jevrejski
ustanak, 4 godina i antički hebrejski ispis (natpis) „Za spas Izraela“

Sadržaj:

- 1. Novac antičkog Izraela i Judeje - Uvod**
- 2. Jevrejski novac iz vremena dinastije Hašmonejaca (153.-37.g.p.n.e.)**
 - Jehohanan (Jovan) Hirkan I (vladao 134.-104.g.p.n.e.)
 - Juda (Jehuda) Aristobulus I (vladao 104.-103.g.p.n.e.)
 - Aleksandar Janaj (Jehonatan) (vladao 103.-76.g.p.n.e.)
 - Jonatan (Jovan) Hirkan II (Kralj 67.-66.g.p.n.e., Etnarh od 63.-40.g.p.n.e.)
 - Matatija Antigona (Matatajah) (vladao 40.-37.g.p.n.e.)
- 3. Jevrejski novac iz vremena dinastije Herod (60.g.p.n.e. – 95.g.)**
 - Herod (Irod) Veliki (vladao od 37. – 4.g.p.n.e.)
 - Arhelaj, Etnarh (vladao 4.g.p.n.e. – 6.g.)
 - Antipa Herod (Irod) Tetrarh (vladao 4.g.p.n.e. – 40.g.)
 - (Herod) Filip, Tetrarh (vladao 4.g.p.n.e. – 34.g.)
 - Aristobul od Halkide (vladao od 57.- 92.g.)
 - Herod Agripa I (vladao 37. – 44.g.)
 - Herod Agripa II (vladao 50. – 95.g.)
- 4. „Tirski šekel” - Novac kojim se plaćala taksa za jevrejski Hram**
- 5. Jevrejski novac iz vremena Prvog jevrejskog ustanka (66. – 70.g.)**
- 6. Rimski novac kovan u slavu osvajanja Judeje - „Judea devicta, Judea Capta”**
- 7. Prigodne novčanice rimskih imperatora Nerva i Hadrijana**
- 8. Jevrejski novac iz vremena Drugog jevrejskog ustanka (132.- 135.g.)**
- 9. Novac sa „jevrejskim tematom” - Unikati i rariteti**
- 10. Kovani novac modernog Izraela**

Autor teksta i izbor slika: Aron Albahari

